

**Martin Ugalde: leialtasun baten historia  
(Glosak)**

### **Askatasuna**

“Denon askatasunak egiten gaitu libre”, idatzi du Martin Ugaldek bere oroitzapenen lerro-bazterren batean.

*Amerika eta euskaldunak* liburu-sailerako prestatu zuen bere oroitzapen autobiografikoen testuak, berriz, “En busca de una patria en libertad” du izenburua: *bilaketaz* uztarturiko *aberria* eta *askatasuna* hitzen arragoan zaildutako konpromezuak egin du Martin Ugalde gizon aske. Eta gizon askea ez da mututu, isiltasunak erosotasuna besterik ez zekarkion garaietan. Ez da hainbeste urtetako militantziaren loturetara lotu, bere uste eta iritziekiko leialtasunak hala eskatu dionean. Ez du ez literaturan ez euskalgintzan ez bizitzan etsi, ezta jenderik gehienak lanaz eta konpromezuaz beste egiten duen adinera heldutakoan ere.

Gaizkitik begiratzeko errebeldia eta barne-muinetako ontasuna: horra trenpuzko gizon aske baten bi oinak bizitzaren biderako.

### **Azaroak hamaika, San Martin Eguna\_**

1921. urteko azaroak hamaikan jaio zen Ugaldetarren seme zaharrena. Eguraldi onaren sasioan eta negu-horniketa gastronomikoak egiteko tenorean. San Martin egunez.

Eriari eraztuna nola, hala dagokio egunak ekarritako santu-izena jaioberriari. Martin. Euskal usadio, tradizio eta mito askori bizitza ematen dion izena. Sentimendu erlijioso sakoneko familia batean jaioa izaki, izen bereko santuari egozten zaion pasadizo hagiografikorik ezagunenari erreparatuko bagenio (santuak, artean soldadu zelarik, bere kaparen erdia hotzez sorgortutako eskale bati eman zionekoari), Martin Ugalde jaioberriak bizitza osoan erakutsiko duen esku zabaltasunaren iragarpentzat hartuko genuke.

### **Buruntza hartu dute!**

“—Noa hoa?

”—Iruna; goazemak!

”—Zer egun behar duk hik Irunen?

”—Zer? \_ Hara!

”Eta txori aurpegi hark eskopeta bat erakutsi zidan, jostailu bat balitz bezala: “Mendira niak, goazen\_”.

”Egia esan, beldurtu egin nintzen: ‘Nik ez diat, ordea, hik bezala eskopetarik’\_

”—Joan hadi Herriko etxera, eta hau bezalako bat emango ditek.

”Orduantxe bertan aita gogoratu zitzaidan. Faszistek Buruntza hartu bazuten, non ote zen gure aita?

”Bere bila hasi nintzen plazan.

”Ez zen inondik ageri.

”Iluntzen ari zen.

”Kamioi batetik nire izena irten zen berriz. Anjelito bazihoan, bere eskopeta handi hura eskuan zeramala.

”Egia esan, inbiria pixka bat sortu zitzaidan barrenean.

”Eta beldurti bat ote nintzen kezka jaio zitzaidan barrenean”.

(*Gizerailtza* ipuinetik)

Martin Ugaldek hamalau urte zituela sortu zen gerratea. Hasiera batean, Ugaldek berak aitortzen duenez, jolasa iruditu zitzaion egoera hura —eskolarik ez, etxean ere lanik ez, eskupetaren bat ganbarako zokoren batean koipeztu eta lustratu berri\_—, baina Andoaingo lehenengo hilketak sastakoan erakutsi zion egoeraren benetako aurpegi beldurgarria. Esperientzia hori du kontagai *Iltzaileak* ipuin liburuko *Gizerailtza* narrazioak.

Aita gerran zebilen ordurako (“Faszistek Buruntza hartu bazuten, non ote zen gure aita?”), eta ama eta bi semeek, Andoain utzirik, Hernanira jo zuten lehendabizi, Donostiara gero, faszisten ihesi beti. Donostia erortzear, Zarautza alde egin zuten, eta handik Mundakara. Bilbon amaitu zuten Martinek berak “nire familiaren lehen errosarioa” deitzen duena. Aitaren noizean behingo berriak jasotzen zituzten. Bere Smith pistola handiaz eta mendiz mendi irudikatzen zuen Martin gazteak. “Egia esan, inbiria pixka bat sortu zitzaidan barrenean”.

Bilboko akademia batean hasi zen zerbait ikasiko, baina han ere ez zen bakerik, gerraren hondamendi sikologikoak harturik zeuzkan guztien bihotz-zokoak. Etsaiak Bilbo bonbardeatzen hasi zirenerako, aita agertu zitzaien. Bi anaiak handik atera behar zirela. Ingalaterrako bidea agorturik zegoenez, Errusiakoa

gelditzen zen. Zalantza askoren ondoren, Joseba, anaia gazteena, bidali zuten hara.

Bilbo erortzeko hartan, berriro ihesari eman, eta Santanderrera jo zuten amak eta Martinek, ordurako aita gerrara itzulia baitzen. Santanderreko portuan noiz untziratuko zain egon eta gero, *New Castle* itsasuntzian enbarkatu, eta Frantziara pasatu ziren ama-emeak. Enbarkatu aurretik, ordea, bi eskutitz jaso zituzten batera samartsu: anaiarena zen bata, Errusiatik; aitaren berri ematen zuen bigarrenak, Euskadiko Gobernutik igorriak. Ongi omen ziren biak. Aita Katalunyan eta onik zebilela jakin zuenean, amak, Euskal Gobernuak Donibane Garazin zeukan egotetxean Martin utzi eta gero, hara jo zuen.

Sakabanaturik zeuden senideak, harria botatzen zaion haritz abartsuko txoriak izaturik hegabanatzen diren bezala.

### **Dohainik**

Haur-jolasen buila udaberritsua sentitzen da Andoaingo kalez kale, bazterrik bazter. Zortzi urte doiko mutil koskor bat, ordea, etxeko sukaldean ari da, lapitzaren punta ezpain-artean busti, eta idaz-lan baten tajukera urdurian. Oraindik ez daki barnetik darion idazteko plazer dohainak bere lehendabiziko saria jasoko duela bertako euskaltzale talde batek Manuel Larramendiren omenez antolaturiko lehiaketan.

Bilbon gertatzen da hurrengo eszena. Aita frontean da. Ama, bi semeak eskutik heldurik, Bilbora heldu da, eta ezagun batzuren etxean hartu du ostatu. Albiste gero eta tragikoagoen izuak luzatu egiten ditu gauak, eta egunak laburtu ez. Martin bere baitara bildu da barrengo ezinegona arintze aldera. Ipuinari oniritzia eman dionean, Bartzelonara bidali du, eta handik egun batzuetara idazteaz ezer gutxi dakien batek nekez uler dezakeen berebiziko poza hartu du kioskora joan, eta *Pulgarcito* aldizkariak ipuina argitaratu diola konturatu denean. Begiak galtzen zaizkio letrari letra osatutako hitzetan, hitzen hariak jositako lerroetan, lerroen beltzak edertutako paper zurietan\_

Ordurako neurri gabe maite ditu liburuak. Haurtzaroari agur esan orduko, Martin Ugaldereen ametsak ez dira bere adinkideenak: Salgari edo Victor Hugo ditu idolo, haiek bezala idaztea amets\_

Erbestean etxean ez bezala txaloturiko Martin Ugaldek maiz atera du arrangura: gure herria ez da bokazio artistikoak estimatu zale. Literatura izan da, bestalde, gure arteen errepublikako ahaterik itsusiena. Eta ber-bertako ahateak, bere hizkuntzarekiko itsusi-ustez jota, inguruko hegazti tzarren txinta ozenagoa imitatu du mendez mende\_

### **Egia ez da kaxa bat**

“Idazlearen lana egia esatea da”, zioen Graham Greenek. “Askatasunik gabe ez dago egiarik”, André Mauroisek. Idazteaz ari ginen batean Martin Ugaldek solasaldira ekarritako aipuak dira biak.

Gauza jakina da: idazleek eta kazetariak duten betebeharra ez da samurra. Objektibitatearekin nahasten da sarritan egia. Ez dira, ordea, gauza bera. Egia kazetariaren lanaren helburua (objektua) da, eta arrazoi du Graham Greenek, idazlearen lana egia esatea baita. Objektibitatea, aldiz, kazetariaren begiradaren (subjetoak harturiko talaiaren) enfoke ahalik gardenena lortzea da, eta arrazoia du André Mauroisek ere, ez baitago askatasunik gabeko egiarik.

Hargatik, bada, egia deskribatzea ezinezkoa omen dela esatea. Objektibitate erabatekoa gordetzea bezala.

Zailtasun bikoitz hori azpimarratzeko, Martin Ugaldek kaxa baten adibidea baliatu izan du egiari buruzko bere jarrera agertzeko:

“Egia ez da kaja.

”Kaja batek hamabi ertz eta sei aurpegi ditu; bista duenak begiz erraz ikusiko dizkio kajari itxura eta kolorea. Hala ere, kaja simple hau ez dute gizon guztiek (horretara ahaleginduta ere) toki berdin-berdinetik begiztatuko eta itxura ber-berekoa ikusiko, ezin baitira garai berean toki ber-berean egon; eta itxuraz-beste ere: argiak alde guztiak berdinean argitzen ez dituelako eta gizonaren begiak berak ere maiz daltonismo-gaitz horrek jota daudelako, begi guztiek ez dute kajaren kolorea modu berean sumatzen.

”Ikusten dugunez, kaja bat bezain simplea balitz ere, ez genduke egia denok berdinean ezagutuko ( ).

”Egiak ez du berez gorputzik eta itxurarik, ez du margorik; ezin dugu bistaz ikusi; egia osatuko liguketen egia-gaiak askotan

falta zaizkigu, eta bildu ditugula uste dugunean ere arrazoiz (giza arrazoiz), sentipenez, irudimenez, suma-bidez, ikusi eta pisatu behar ditugu, eta badakigu gure suma-bideak zein irudikorrek diren, eta gure arrazoiak zein etorkorrek eta geurekorrek izaten diren; bai *besteenak* eta baita *geureak* ere!”.

### **Erbestea**

“\_es la cara de la inmigración, si la inmigración tiene en verdad alguna cara definida; una cara que se parece como un hermano gemelo a otro a la del pueblo venezolano que sufre y trabaja.

”Y entre tanto inmigrante de compleja motivación, hay también en Venezuela una cara de muy definida trayectoria y merecedora del mejor respaldo: la de los exilados políticos. El grupo de los hombres que, por haber sido expresión de conciencia cívica en el pueblo que tuvieron que abandonar, ha demostrado hacia el país que los acogió tan noblemente una responsabilidad y un respeto ejemplares. Seguramente los venezolanos que están regresando ahora de un duro exilio sabrán medir en toda su hondura el dolor y la entereza que amasa un largo destierro.

”Hombres de hasta veinte años de exilio íntegro tienen que ser buenos ciudadanos; siembra honrada en cualquier país donde hayan rendido su faena de hombres”.

Martin Ugaldek artean hamartsu urte zeramatzan Venezuelan *Cuando los peces mueren de sed* erreportaia-bildumako aitzin-hitz horiek idatzi zituen.

Eta hogeita bi egin zituen, inmigrazioaren *compleja motivación* hori hausnargai, jakina baita hainbeste urtetako erbeste gizalegetsua daramatenak, edonon daudelarik ere, hiritar zintzoak izan ohi direla\_

### **Erritar**

Martin Ugalde ez da aurpegia ezkutatzale izan, eta hala ere *Erritar* seudonimoa baliatu zuen Venezuelan *Eusko-Gaztedi* aldizkariko euskarazko lanak izenpetzeko. Bere izena baliatzen zuen, ordea, gaztelaniazkoetan. Hona Ugaldek berak dioena, jokabide bitxiaren zergatia argitze aldera:

“Zergatik ez nuen hasera hartan nire izenez sinatu? Ez dakit ziur. Nire lantxoan ortografia pobreaken susmoa egongo zen gertuen, seguruaski”.

Bigarren hizkuntzaren seme eta geurearen umezurtz egin gintuzten garai ilun haietako trauma kolektiboaren lekukotasun erdi lotsatua\_

### **Eskaintzak**

Azken belaunaldietako idazleek ez dute beren liburuetakoa kortesia-orrialdean eskaintzak idazteko gogo berezirik erakusten. *Demodé* irizten diotelako seguru asko. Martin Ugaldek, ordea, ohikoa izan du kortesiazko detailtxo hori, bizitzaren kalekantoietan familiarekin, adiskideekin, aberkideekin egin dituen zor ugarien aitortpen gisa.

Anamariri, berak euskeraz ikasi eta gure seme-alabak sehaskatik euskaldun egiten lagundu didalako maitasunarekin (*Umeentzako kontuak*)

A los exiliados vascos que llegaron a Venezuela hace 25 años, y a Miren Ainara, mi hija, que acaba de nacer aquí (*Las manos grandes de la niebla*)

Agirre Lehendakari bikainari, eta berak bezala bizia Aberriari eskaini dioten euskotar guztiei (*Hiltzaileak*)

A Miren Itxaso, que tiene un año, a Unai Ona, que ha cumplido dos, y a Anamari, que me los ha traído (*La semilla vieja*)

Etxaniztar Nemesio apaiz-gizon beldurgeari (*Ama gaxo dago*)

Al jesuíta andoaindarra Manuel de Larramendi, Aita Manuel, en el segundo centenario de su muerte (*Unamuno y el vascuence*)

Herrikoitasunean anaia sentitzen dudan Iñaki Zabala Sarriari (*Itsasoa ur-bazter luzea da*)

A don Justo de Zabala, quien supo ser hombre en la fortuna y en la adversidad, con admiración (*Hablando con los vascos*)

Nire euskara literarioaren aingeru goardakoa izen den Xalbador Garmendiari bihotz betez (*Bihotza golkoan*)

### **Eskola inprobisatu bat**

Gerraren azken arnasaldietan Martinen aitak, Asturiako Musel portutik unti txiki batean ihes eginik, Bartzelonara alde egin ahal izan zuen, eta han elkartu zitzaion emaztea. Martin, bitartean, Donibane Lohitzunen gelditu zen, bere ikasketak egiten, eskola *inprobisatu* baina eder askoan, Joxemiel Barandiaran, Adrian Ugarte, Jon Zabalo (*Txiki* marrazkilaria), Andoni Arozena edo Agustin Zumalabe matematikaria bezalako irakasle-koadrila baten fortuna gozatu ahal izan baitzuen\_

### **Eskutik harturik, zapiak airean\_**

Gerraren azken hondarrak. Polizia frankistak Martinen ama atxilotu zuen Bartzelonan, eta Andoina ekarri. Martinen aitak, Katalunyatik alde eginik, Ipar Euskalerrira jo zuen. Seme zaharrenarekin elkartu zen han. Seme gazteenak Errusian segitzen zuen. Ez bizibide ez lasaibide, egoera larria zen familiarentzat.

Orduko *bizkorrak* Argentina eta Mexikora joaten ziren, Venezuela orduan, 39an, herri pobrea baitzen. Adiskideren batek, ordea, Venezuelara joateko aukera agertu zion Martinen aitari. Hark ez omen zekien Venezuela non zegoenik ere, eta, etorkizuna beltza izanagatik ere beltzagoa zuenez oraina, harako aukerari heldu behar izan zion.

Venezuelara alde egin aurretik, seme zaharrena eskutik harturik, Biriaturaino joan zen, emaztea, zeina ordurako mugaz beste aldean baitzegoen, agurtzeko.

Distantziak distantzia eta mugak muga, senideek agur esaten zioten behin eta berriro elkarri, painueloak airean astindurik, harik-eta karabineroak eta goardia zibilak agertu ziren arte. Aita-semeez ezin Hendaia aldera joan beste deusik egin, goardiazibilek emakumea bultzatuz eginez eta ibiltzeko esanez Irun aldera zeramaten bitartean!

Eszena haren lekuko izana eta Goardia Zibilenganako bere jarrera lotzen ditu orain Martinek ironiaren mingostasunez:

—Ikusten duzunez, hara nolako maitasunak datozkidan Goardia Zibilengandik: lau senide eta lau guruzbide, munduko lau kalbario aldapatsuetan, aita Venezuelara joan zitzaigunean!

### **Euskara batua**



Euskal Herrira itzuli, eta berehala ezagutarazi zigun Martin Ugaldek bere kazetari-sena. Euskaldungoa liskartuta zebilen euskara batua zela-eta *H* letraren inguruan. Euskaltzaleen arteko giroa liskartsua zen, eraso berbal eta irainak etengabeak, eta batasunaren auziak arrunt gaindituak zituen debate zientifiko baten mugak oro, euskaldunon arteko gatazka sozial bihurtzeraino. Ugalde kezkatuta zegoen, eta *Zeruko Argian* argitaratutako “Gure semaforoaren argiak piztu bitez” artikulua dugu horren lekuko. Ez zitzaion, ordea, arriskuaz ohartaraztea aski iruditzen, eta, zezenari adarretatik oraturik, debate hartako zortzi protagonista elkarrizketatu zituen: Manuel Lekuona, Juan San Martin, Lino Akesolo, Jose Mari Satrustegi, Damaso Intza, Xabier Kintana, Piarres Lafitte eta Koldo Mitxelena. Euskal Herriari buruzko ikuspegi anitza aldarrikatu zuen Ugaldek elkarrizketatuak hautatzerakoan :

“Aukeratutako sei-zortzi gizonen artean mugaz harunzko eta honunzkoak izango dira; h-ez honuntz eta haruntz daudenak ere bai; batzuek besteak baino radikalagoak; denok osatzen baitugu gure herri hau”.

Martin Ugaldek bazuen, jakina, auziari buruzko bere jarrera, eta, lanari ekin aurretik, bere talaia argitu nahi izan zuen arestian aipatutako “Gure semaforoaren\_” artikulua hartan:

“Nik egi borobil bat aitortu nahi dut emen: nere ustez, delako *H* honek orain arte euskerari on baiño kalte gehiago egin diola, ta aurrera ere gaur euskeraz egiten dun erriari ta datozen ume euskeldunei ez diela erreztasun bat ere erantsiko”.

”Baiña, ala ere, euskera batu behar ba dugu, *H* hori erabiltzen duten euskaldunen hamarretatik bat hartzea ez zait pekatu iruditzen; amarretatik amar artzea bai, setakeri-pekatu aundia da gaiñera; baiñan amarretatik bat, ez; bi asmoen batasuna egiteko, baten legea onartu baiño bi legeak neurritz bat egitea zuzenagoa da. Noski, erabaki hoiek ezin ditugu euskeldun txek gerez artu; ta hori ikusirik, nik gure izkuntzaren gordelari direnen iritzia onartuko dut”.

Martin Ugaldek bazuen, batasunaren auziaz landa, bere kazetari-jarrera ere, eta ez zion, ezergatik ere, uko egingo:

“Elkarrizketa hauetan nik, eta neure eskubide osoz, eta neure izenean, eman diot elkar-hizketari nire ezinbesteko eta beharrezko kutsua; nola ez?; askori luzeegiak eta harrogeiak

iruditu zaizkie nire galdera-bideak; gerta litekeena da, ez dut horrelakorik ukatzen; halare, erantzulea motibatu beharrean aurkitzen da periodista inora iritsiko bada: bestela h-aldeko lau kurpil, eta h-aurkako beste lau kurpil ekarriko nituen elkarhizketa horietara. Nola nahi, nik nereak neure izenarekin esan ditut, beti ohi dudan bezala, eta inorenik ez dut txikitu, ez puztu, eta, bestalde, berean uzten ahalegindu naiz; lanak agertu aurretik erantzule bakoitzak osorik ikusi eta baieztatu ditu. Gehiago ezin egin izandu dut auzi larri eta minkor honetan”.

Orduko euskaldungoak oraindik ere gogoan duen elkarrizketa-sail garrantzitsua izan zen hura, etekin handia ekarri baitzuen giroa bere beharrezko debate-mailan jartze aldera. Langintza horretan, salatu ere salatu zuen Martin Ugaldek hizkuntzalari honi edo euskaltzale horri eskaintzen zitzaizkion gehiegizko itzala eta begiramena, debatea inolako onik gabeko mitomania eta pertsonalismoetara eraman nahi antzua:

“Ez genituzke pertsonak berez on edo txartzat itsu-itsuan hartu behar; beren asmo-esanak eta beren eginkizunak, bakoitza bere garaian aztertuz baizik; gizon on batek egin lezake huts behin eta ehun aldiz, eta utsak utsak direla aitortu behar; eta bestaldetik, gizonak, nor nahi dela, txalogarririk egiten badu, txalo! norbaiti lotzea errazagoa da, auzi bakoitza aztertzen jarri eta iritzia gizonki azaltzea baino”.

Lan hark ekarri zion oinaze eta desgusturik ere:

“Ni, heldu berria eta mundu honetan eskarmentu gabekoa, hasi nintzen gauzak idatziz argitu nahiean, batekoei eta bestekoei elkarrizketa luze batzuk eginaz, baina kaskarreko eta iraina franko jaso ondoren, pentsatzen hasi nintzen *H* berekin zuen erdara hutsean jarraituko ote nuen; hor zegoen aspaldiko gure batasuna egina! Hala ere, nire euskal kontzientziak instituzioaren bidea hartzera eragin ninduen, eta aurrera jarraitu nion, *Zeruko Argiaren* bitartez, Euskaltzaindiari.

“Eta ez dut damurik”.

Azkeneko hitzetan nabarmentzen dugunez, Martin Ugalderen iritziak ez datoz guztiz bat lanari ekin aurretik eta lana bukatu ondoren: jarrera intelektual irekiaren malgutasunari esker, kazetariak ere ikusi eta ikasi egin du bidean (hasierako kezkarri ondorengo disziplina nagusitu zaio), bere buruarekiko

zintzotasuna baitu idazleak irakurlearekin ere zintzo izateko modu bakarra.

### **Franko bizi den artean\_**

*Bretagne* itsasuntzia Bordeleko portutik irten zen. Hainbat erbesteratu, tartean Martinen aita, zeraman Venezuelarantz. 1939ngo abuztuak 26a zen. Handik bost egunetara doi, Alemaniak Polonia inbaditu zuen. Frantziak eta Ingalaterrak ez zuten Alemaniari gerra deklaratu beste biderik ikusi.

Aita Venezuelarako bidean, Martinek ezagutzen zuen submarino alemanen arriskua, baina aitarekin noiz elkartuko amets eginez egiten zion aurre izuari. Aita enbarkatu eta hiruzpalau astetara, ordea, komunikabide frantsesek *Bretagne* untziaren hondoraketa zuten albiste. Ez zegoen, bada, aita agertzeko esperantzarik, inolako miraritarako itxaropenik. Handik egun batzuetara, ordea, Martinek postal bat jaso zuen argazki sepia batez: *Bretagne* untzia ikusten zen bertan Venezuelako La Guaira portutik irteten. Bihotza golkoan, postalaren atzeko aldeari begiratu zion Martinek. Aitaren letra kaligrafiko dotorea ezagutu zuen:

#### *Seme maitea\_*

Venezuelatik zetorrela, eta ez haranzkoan, hondoratu zuten *Bretagne* untzia!

Behin eta berriro irakurri zuen postala. Bidaiaren berri laburrak. Caracastarren albiste. Eta zintzo portatzeko aholkua.

#### *Laster arte.*

Hitzik ez, ordea, handik urte batzuetara Martini kontatu ziotenaz: Venezuelako La Guaira portura iritsirik, belaunikatu eta hango lurrari musu ematea izan omen zen Martinen aitak hartutako lehendabiziko lana:

—Franco bizi den artean ez nauk itzuliko —esan omen zien gero exodokideei.

Hitza bete zuen.

—Nire herrira etorri naizenean, garbi dakust herri hau ez dela lehengoa. Francok guztian irabazi digu —egin zuen lanturu Martinek Euskal Herrira itzuli orduko.

Handik pixkatera gurasoak ekarri zituen, hiltzeko “etorreraren zain baleude bezala” bizi omen ziren eta Venezuelan. Itzuli eta hilabete t´erdira berdindu zuen euskal

lurrak Martinen aita. Urte batzuk gehiago egin zituen amak Ugaldetarren Hondarribiako etxean.

Gero, abailduraren aurka errebelaturik, euskalgintzari ekin zion, Francok guztiaz irabaz ez zezan.

### **Gramatika**

“Gramatikarekin idazten ari bazara, ez duzu inoiz gauza berririk esango. Gramatika ezagutzen duzun neurrian, gramatika hori puskatu beharrean aurkitzen zara”.

Idazle-senak eragindako aitorpena, bide ibilietatik ihesi eta bide ibilezinetatik urruti, urruti, urruti\_

### **Hegoamerikako literaturaren eztanda**

“Espainiak ez zuen lortu Hegoamerikaren era bateko konkistarik, ez baitzuen haien arimarik harrapatu. Herri bat konkistatzeko arima harrapatu behar da. Horra hor nola espainolen erruz den gaur Hegoamerikak duen zatiketa, elkartu ezina. Baina arima geratzen denean, hitza ere geratzen da bere baliapide guztiez, eta hitz horrek mirariak egin ditzake. Ezagutzen dituzu ongi García Márquez eta Lezama, Vargas Llosa eta Borges. Eta Carpentier handia. Cortazar ez, Cortazar-ek ez du haien indar berezi hori, europarrak baitira haren bihotza eta irudimena.

”Benetan aberatsa da hegoamerikarren literatura. Eta ez da artifiziala, hori ez!. Bi zibilizazioek eman diote indar hori, ez da espainiarra soila, azalean hala badirudi ere: bertako arima ageri da nonnahitik”.

Hegoamerikako idazleen oihartzuna gero eta ozenagoa, haien eraginaren urrezko aro distiratsu hartan bizitzea egokitu zitzaion Martin Ugalderi.

Ondo aprobetxatu zuen abagunea. Bi trazo eskematikoetan emandako erretratu sakonak. Lurra eta elementu telurikoak, tragedia pertsonalen lekuko mutu. Venezuelako arnasaz hauspotutako hizkeraren indarra (el venezolanismo estaba vivo en el hondón mismo del lenguaje). Estilo gero eta pertsonalagoa, bere elipsi, erritmo-aldaketa eta foku-mugimendu etengabearekin\_

Eta guztiaren gainetik (guztiaren hondo-hondoan) gertu-gertuko giza egoerak, euskaldun baten elkartasunezko begi adiskideez deskribaturik.

### **Hendaiako zubiaren luzea!**

Bigarren Mundu Gerra hasi zenean, frantsesak beldur ziren errefuxiatuak alemanen alde irtengo ote ziren, eta itxituretan lotu zuten hainbat errefuxiatu, tartean Martin. Andoaindarrak, ordea, handik alde egitea lortu zuen trikimailu baten bidez, eta, Tolosako adiskide bat bidelagun harturik, Donibanera iritsi zen. Handik egun gutxi barru alemanak sartu ziren. Inguruko errefuxiatu gehienak Donibaneko plazan bildu, eta aukeran jarri zieten Espainiara itzultzea edo alemanen arma-fabrika batean lan egitea. Venezuelara joateko amets guztiak porrot eginik eta ama Andoainen zeukanez, Martinek etxeratzea erabaki zuen, jakinaren gainean etxeratzeak Francoren mende jartzea zekarrela.

—Zein luzea egin zitzaidan Hendaiako zubia\_! —dio Martinek hartaz gogoratzen delarik. Nekez adieraz daiteke gihartsuago itzuleraren gogorra.

Behin Andoainen, inork ez zion lanik eman nahi, eta Martinek berak aitortzen duenez, ez omen du inoiz eta inon andoaindar garaileen begietako gorrotorik eta hotzik ikusi eta bihotz-barneratu:

“Fue duro todo: se negaron a darme un trabajo, mi primer trabajo, cualquiera; sin poder encontrarme con una mirada limpia por las calles, porque hasta la de los que no eran enemigos políticos de mi padre, eran también furtivas; muy pocos se atrevían a hablarme en la calle\_ Visitas, muy pocas. Por fin hubo alguien, el Ingeniero don Manuel Laborde, quien me proporcionó un trabajo en su fábrica de brocas y herramientas\_”

### **Herrialderat itzuliz usu begiak**

Laborderenean lana lortu eta pixkatera, “armen hartzera deitu ninduen gazterik zorte etsaiak” hura obeditu beharra egokitu zitzaion Martini. 1942. urtea zen. Tetuana eraman zuten merkantzia-tren zahar batean. Ateak erabat itxi, eta bero nardagarri, astuna izan zuten hiru egunetako bidaiari. Pixa eta gainerakoak ere ohol arteko zirrituetatik egin behar izaten zuten.

*Hijo de exiliado rojo-separatista que viene de Francia*  
zioen Martinen kartila militarrek.

Zeilu horren zama eraman behar izan zuen Martinek Tetuanen egin behar izan zituen hiru urteetan. Gainerakoan, Tetuan parentesia isil handi bat da Martinen memorian. Orduko oroitzapenak ezabatu nahi izan dituelako agian\_

Tetuandik itzuli zenean, ama Venezuelara joatekotan zebilela ikusirik, semeak ere asmo bera hartu zuen. Ez zitzaion, ordea, erraza gertatu, agintari frankistek ez baitzioten emigratzeko baimenik ematen. Azkenean, abokatu baten laguntzarekin beharrezko baimenak lortu, eta Venezuelako bidea hartu zuen.

\_Urrundu nintzen, herrialderat itzuliz usu begiak,  
itzuliz usu begiak\_

Venezuelara heldu zirenerako, aitak Errusiatik ekarrarazia zuen Joseba, anaia gaztea.

Hamaika urte Espainiako gerra hasi, eta txori heganabatuak habia bakarrean bildu arte! Arbola ez zen, ordea, hamaika urte lehenago harria bota zioten haritz abartsu bera\_

### **Iltzaileak**

Martin Ugalderen *Iltzailleak* da ahozko tradizioarekiko lotura zuzenetik zein kostunbrismoaren bideetatik desbideratzen eta bide propioa egiten ahalegintzen den lehendabiziko euskal ipuin-bilduma.

Sarritan erreibindikatu dut *Iltzaileak* euskal ipuin modernoaren hastapen gisa. Gauza bera egin dute, nik dakidala, Inazio Mujika Iraolak, Koldo Izagirrek eta Xabier Mendiguren Elizegik ere.

Erreibindikapen gero eta onartuago horrek baditu kortesiatik haratago dauden arrazoi garbiak, gurean Ugalde baitugu ipuin literarioaren **autonomia** erreibindikatzen duen lehendabiziko autorea:

“En el País Vasco, y también en España, hay la costumbre de creer que este género es un arte menor dedicado a los niños, algo así como lo que la acuarela de ilustración infantil es a la pintura formal”.

Kostunbrismotik guztiz urrun, Martinek eta haren adiskide Jokin Intzak gerra inguruko urteetan bizi eta ikusi izan zituzten

gertakizun lazgarrien ispilutza egiterakoan, Ugalderen errealismoak bat egiten du galtzaileekin. *Erresistentziako ipuinak* deitzen die Ugaldek berak, *pose* neutral-estetikoen juzkuekiko kezkarik gabe.

Badakigu, beraz, zein den Ugalderen **talaia** (haren posizioa ez da sekula ekidistantzia aseptikoa izan, eta ez da inoiz saiatu irakurleak horrelakorik pentsa dezan). Lekukotzaren autentikotasunak du garrantzia, eta ez gertakizunen deskribaketa objektibo-uste hotzak. Onak eta gaiztoak baino, irabazleak eta galtzaileak bereizten ditu Ugaldek. Edo sufrimendua banatzeko mekanismoen jabe guztiz ahaltsu bihurtu direnak eta sufritzaileak. Historiak banatutakoak, beraz, eta ez juzku moralak\_

Hala ere irakurleak hautaketa horri iritzi leizaiokeen manikeismoak **ironia** du ukendu, eta, Lizardiren ondoren, Ugalde dugu tresna horri, gauza bat esan arren beste guztiz desberdin bat erakusten digun baliapide maltzurari, bere benetako neurria ematen dion euskal idazlea: begirada ez da esfinge hotz hieratiko batena, asmo jakinez bideratua baino\_

Ugalderen lehen ipuinotako modernitatearen laugarren ezaugarria ipuinaren **tajukera** da, erritmo biziz, elipsiez eta jauzi narratzaileez osatua. Idarokizuna, zehar-esana eta ezkututzen dena ere kontakizunaren parte garrantzitsuak dira: idazleak hainbat elementuren *ausentzia* nabarmentzen du irakurleak lerro-arteke kontakizun eta mezu intsinnatuak ere jaso ahal izan ditzan.

Oraindik inork nabarmendu ez badu ere, **barne-hizketa** etengabeak daude, oso dosi laburretan emanak, ipuinotan, eta barne-hizketa horien modernitatea, narrazioaren osagarri soil izatea traszenditu, eta narrazioaren beraren motore bilakatzetik dator:

“Ihes egin ahal balu! Nondik? Eta bertan hilko balitz? Bertan nola hil?\_ Bada, ez zekin bada, bihotz atake batek emanda edo\_ ez zekien bada! Heriotz arina izango litzateke hau!

—  
”Tranbia hori Andoainera zihoak”, esan zuen Xabalek beretzat.

”Hor eserita doazenak lasai asko zeudek. Abertzaleak ote dira? Gehienak bai, noski\_ Beraiek zer ote dakite bada, polizi tartean goazenok nortzu garen!\_ Lapurrak edo!\_

“Euskotar denek elkar egingo balute, polizi horiek eta gainerakoak ere aixe menderatuko lituzkete bada eh?\_

”Hor zetorren tranbia\_

”Eta tranbia aurretik pasatzerakoan beste aldera salto egin eta ihes ahal baneza!\_ Eta tiro batekin hiltzen banaute?\_ Eta ostikadaka eta kulata tankadaka hasi eta haiek hitzegiten erazten badidate?\_

”Lino eta Anjel eta guardiazbilak eta poliziak egurra bezala geratu ziren Xabale tranbia azpian ikusi zutenean”.

*Iltzaileak* ipuin-liburuko **hizkera** nabarmenduko nuke azkenik: Zuzena da. Gihartsua. Kontakizunek berek duten giro urduria jaso nahirik-edo, halako urduritasunezko hizkera bat osatzen du Ugaldek: oso perpausa laburrak, kopulatibak, puntu suspentsiboak, airean utzitako esaldiak, harridurak, interpelazio zuzenak\_

### **Irakurle baten hastapenak**

Haurtzaroko irakurketen artean, Salgariren liburuak etortzen zaizkio burura. Eta bizitza zehar izan dituen eraginei buruz, berriz, irakurritako guztien nolabaiteko oihartzuna onartzen du. Batzuk aitortzen dira, beste batzuk ez, eta eragin horietako asko eta asko ahanzduak lapurtzen ditu betirako idazlearen oroitzapenen ganbaratik, nahiz eragin horiek guztiz bizirik iraun idazlearen obran. Bestalde, idazle baten eraginei buruzko iritzia ez dago soilik irakurritakoari lotua, ikusten dugun eta entzuten dugun eta sentitzen dugun guztiak ere halako eragin-sare bat osatzen baitu.

Haurtzaroko irakurketen artean Salgari zuen bezala, Victor Hugo du nerabegaroko idazlerik maiteenetakoa, eta askotan aipatu du idazle frantsesaren *Les misérables* nobelak gaztetan eragin zion zirrara. Euskal Herriko orduko literaturak, berriz, ez zuen bere idazle nahia gogobetetzen. Ahul ikusten zuen gure literatura, eta ez zuen hemengorik gehiegi irakurri: “Euskaraz egindako lanek ez zuten nire idazle-nahia asetzen”. Koldo Izagirrek beste modu batean adierazten du egoera bera: “Zorionez, Ugaldek ez zeukan euskal literaturan eredu hartzeko



moduko maisurik, eta izan balu ere zaila zukeen haren berri izatea”.

Filosofia ere asko irakurri omen zuen, eta, bitxikeria modura, Garmar-en *Sugerencias* asko gustatu zitzaiola aitortzen du (handik urte batzuetara Garmar hori faszista ikaragarri bat izan zela jakin zuen: garai norarik gabe haien kontua izan, nonbait, filosofo faszisten gailentze hori!).

Behin Venezuelan, bere ahaidetasun literarioak fintzen hasi zen:

“Comencé a leer en Venezuela cuentos de Gallegos, Pocaterra, Meneses, Díaz Sánchez, Uslar Pietri, Alejo Carpentier ( ). Todos ellos han sido mis maestros. Comencé a escribir encandilado por esta sorpresa, y me dejé llevar, claro es, por estas manos y también por las corrientes de la literatura venezolana en que estaba el loco grande que fue Horacio Quiroga, el Borges prodigioso, además de algunos auropeos que descubrí en América: un Chejov, un Daudet y un Maupassant, sobre todo éste, y los norteamericanos Faulkner y O. Henry, tan diferentes, y Edgard Allan Poe, y el más reciente entonces, Salinger”.

Ipuinak zituen, bada, gogoko. Bi zirriborro azkar eta giroketa zehatz batez iraunarazten diren *flash* dirdaitsuak. Edgar Allan Poek erreibindikaturiko gertakizunen eta efektuen kontzentrazioak *tempus* berezi bat eskatzen du, eta kontalari guztiak ez daude *tempus* horretarako jantziak, ipuinak, nobela batek ez bezala baina poema baten antzera, bat-bateko eztanda baten efektu anplifikatuez limurtu behar baitu irakurlea. Denboraren ekonomia esijitzen du ipuinak, *continuum* baten frakzio dramatiko jakin batean erreparatzea, historia luze bat laburbiltzen duen une esanguratsuena instantanea batean harrapatuko bagenu bezala. Erabili gabeko elementu baztertuek zein idarokiek ere garrantzi bete dute ipuingintzan, *in absentia* horrek ere ipuina *osetzen* laguntzen baitu.

### **Itzulera baten historia**

*Itzulera baten historia* nobelako neska koskor protagonistak zera dio kontakizunaren hasiera samarrean:

“Urtean ziren Venezuelan bizi ginela, baina beti egun batetik bestera itzultzeko asmoak eragindako probisionaltasun

honetan bizi ginen. Erbusteratu gehienen antzera, nik uste. Ez ginen inoiz inongo sentitzen\_ beno, bai, jaioterrian, beste munduan geratu zen jaioterriko ezinbestean! Geure familiako eta herriko oroitzapenak dagoeneko horitzen hasi ziren argazkietan geratu ziren\_”.

Martin Ugaldi ere iritsi zitzaion, halako batean, horitzen hasitako argazki haietara itzultzeko tenorea. Euskal Herritik alde egitea erabakia zaila gertatu baldin bazitzaion, ez zen samurragoa itzultzea, Venezuelako erbeste luzeko gero eta urte oparagoen garaian (arrakasta literarioa, begiramen profesionala, ondasun ekonomiko ziurtatua\_) egin baitzuten honanzko mailetak:

“Hubo enfrentamientos de responsabilidad en mis adentros.

”Gracias al apoyo de mi mujer fuimos capaces de conciliar el amor y el deber hacia Venezuela, la nueva Patria, y el que nos exigía la vieja en trance político y cultural muy difícil”.

### **Kazetari baten ametsa: Euskaldunon Egunkaria**

Soldaduskatik itzuli zenean eta Venezuelara joan aurretik, irakurtzeari eta idazteari ekin zion Ugaldek. Kazetaritza gustatzen, eta lantxo bat lortu zuen Donostiako *El Diario Vasco* egunkarian: Andoaingo kirol kronista. Giro ito hartan, ez zioten utzi euskal abizenak-eta euskal grafiaz ematen. Ez zioten futbola beste gairik uzten, ez zuen inolako askatasunik.

Venezuelan ezagutu zuen Ugalde idazteko askatasuna, irudimenaren hegakada arina: “Nahi nituenak esateko bidea libre zegoen tajuz eta interesgari zen moduan, Salgariren antzeko, esatera saiatzan banintzen. Askatasuna, edozein hizkuntzatan, ederra dela sumatu nuen!”.

Gaztelaniaz idazteko aukerari ekin zion eta esperientzia handia lortu zuen Venezuelen kazetari moduan: *Elite* eta *El Farol* astekarietako zuzendari, Estatu Batuetarako beka bat eman zioten Venezuelako bere lantegian, eta kazetaritzako *masterra* egin zuen Chicagoko Northwestern unibertsitatean. *El Nacional* egunkari entzutetsuko kazetari ere izan zen (bi aldiz irabazi zuen izen bereko erreportaia-saria). Urte haietako lan interesgarri askoren bilketa da *Cuando los peces mueren de sed* erreportaia-bilduma.

Ipuinlari moduan ere gero eta ezagunagoa zen. Hiru liburu eder dauzkagu horren lekuko: *Un real de sueño sobre un andamio*, *La semilla vieja* eta *Las grandes manos de la niebla*.

Gero eta ezagunagoa zen Hegoamerikako kazetarien zein idazleen artean. Ez zituen, ordea, euskaraz idazteko zeuzkan egokiera urriak baztertu:

“Erdaraz idatziaz jateko irabazi eta Eusko-Etxean euskara landuaz hasi nintzen nire elebitasuna pixka bat orekatzen”.

Oreka-nahi horren fruituak dira *Iltxaileak*, *Umeentzako kontuak*, *Ama gaxo dago*, *Gurpegin aspaldi gertatua*\_

EAJren *Eusko Gaztedi* eta *Euzkadi* barne-aldizkarietako zuzendaria ere izan zen, andoaindarra ez baita inoiz konpromezu politikoari bizkarra erakutsi ohi dioten gizon horietakoa.

Erosotasuna eta fama atzean utzirik, erbestetik itzuli zen. Zekarren *curriculumarekin*, aski zuen *ameto* eman eta diskrezio pitin bat gordetzea hemengo zein Estatuko prentsa eta argitaletxeetako ate handi asko zabaltzeko. Bide aldapatsugoa hautatu zuen, ordea, Martin Ugaldek:

“Al llegar de regreso al país con la promesa formal de no meterme en *líos*, tuve que buscar caminos editoriales fuera de Euskadi y maneras de hablar de los problemas culturales y políticos del país, mediante el subterfugio de divulgar con autoridad suficiente, mediante entrevistas a especialistas, los elementos básicos de la nacionalidad vasca, de la que el pueblo no tenía noción científica, sino apenas la intuición elemental de una justicia prohibida”.

*Subterfugio* horren ondorio dira *Hablando con los vascos*, *Síntesis de la historia del País Vasco*, edo hainbat abertzaleren biografiak: Sabino Arana, Jesus Mari Leizaola, Aitzol\_

1984. urtean *Mantal urdina* ipuin bildumaren hasieran ohar bat eskaini zuen Martin Ugaldek bere orduko publizista-ibileren berri emanez:

“Ez dut azken urte hauetan euskaraz idatzitako libururik argitaratu. Ez nahi izan ez dudalako, erdarazko eskabide batzuren mende egon naizelako baizik, eta hauek ere abertzale baten ikuspuntutik aspaldi egiteko zeudelako. Bestalde, eta dena esan beharra dago aitortzetan, idazle bezala nire lanetik bizi naizenez gero, euskarazkoen eskabiderik, enkargurik, ez dut jaso”.

Ez zen, haatik, Martin Ugaldereen euskal erantzunkizuna ahitu, andoaindarrak zerikusituzena izan du euskal prentsaren hainbat ahaleginetan: *Zeruko Argian* kolaboratzaile eta *Deiako* euskara-arduradun izan eta gero, *Euskaldun Egunkariaren* sortzeari ekin zion kemen guztiz. Garai zail baina emankor horren lekuko interesgarria da *Batasun eta zatiketen artean* artikulu-bilduma.: euskaldunon batasuna goritu nahiaren kezka bera ageri da Martinen sentimendu, bizikizun eta pentsamenduen inguruan oso urte desberdinetan landutako artikulu gehienen muinean.

*Egunkaria* kalera irten zenetik bertako Administrazio Kontseiluko Zuzendari, aukera guztiak baliatzen ditu egitasmo horretan ameskide izan zituen Joxemi Zumalabe eta Joseba Jakaren lana azpimarratzeko. Halaxe egin zuen oraintsu, *Egunkariaren* 2.000. aleari eskaini zion artikuluan.

Baina testu labur hartan bada, bi adiskideei eskainitako hitzezko omenaldiaz landa, besterik. Horra parrafo esanguratsu bat Ugaldek euskal kulturaz oro har eta egunkari baten beharraz konkretuki pentsatzen duenaz:

“Zazpi urtez egunero Euskal Herri osoan gertatutakoa jaso, idatzi, goizeko ia oilarraren ordurako bi mila egunez Andoaingo idazlaritzan moldatu, Hernanin inprimatu eta euskal mundura zabaltzeko egin behar diren keinu eta bidaia guztiak egin ditu *Egunkariako* ekipoak, hutsik egin gabe, publizitate gutxiko gasolinarekin gainera, gainerantzekoa bihotzak eragiten baitu. Baina bihotzak ezin du dena ahal. Hizkuntza bide den guztiak du aje bera. Gizartean larruaren kolorea bezala heredatuko bagenu hizkuntza, jaio ahala hitza seguratu genuke euskaldunok, eta irakurtzen ikastea nahiko litzateke irakurle bat irabazteko. Baina mundua alderantzizko ahalmenarekin eginga dago, dagoenez gero. Euskaldun gehien euskalduntasun falta, hobeto esan, erdalduntasuna, izango dugu gure gaurko munduan arazo kultural nagusia. Gure administrazio autonomoak hau ulertzen ez duen bitartean, gure ahaleginak neketan bizi beharko du. Honek esan nahi du aurrerabidean pausoak ematen joan behar, lokaztuta utzi gaituzten sentipenarekin ibiliko garela”.

Martinen ustez, kazetaritza ez da berri ematearen ofizio soila: albisteak hitzaren bidez ematen direnez, hitza du kazetariak bere tresna, bere mailu menderakaitza.

Ipuingintza eta kazetaritza konparatzerakoan, berriz, ipuinak baino arinago eta libreago pentsatutako lantzat dauzka artikuluak, iraunkortasunaren ardurak ez baitu kazetaria idazle bat bezala atximurtzen

### **Lekuan lekuko**

Begira dezagun Koldo Izagirrereren begiez: “Lekuan lekuko, Ugalde idazle elabakarra da. Bere taldearekiko literatura hari bakarrez lotu ohi du, kutunen eta sakonen zaizkion kodeak erabiliz: venezuelatarrentzat hain berea duten gaztelania kasikan krioiloz, euskaldunentzat euskaraz. Inoiz teorikoki planteatu izan dugunaren froga ematen digu Ugaldek: garrantzizkoena ez dela zein hizkuntza erabiltzen duen artista batek, baizik eta nori zuzentzen zaion, zer talderi ari zaion, halako hizkuntzan. Alegia, zein komunitatetan kokatzen den sortzailea, eta zer nolako bortxa egiten dion bere gizarteari aukeratu duen hizkuntzak”.

“Esan genezake, zentzu honetan, hots, *erdara* hitzaren zentzurik zehatzenean, Martin Ugaldek ez duela erdaraz idazten. Bi hizkuntza erabili ditu komunikazio artistikorako, baina ez nahasian edo gaiaren arabera hartuak. Aukera zehatza egin izan du beti gure idazleak bere etorria ubideratzerakoan, Marakaiboko golkoari gaztelania ez europear bat emanaz. Bizkaikoari euskara ahelaginez gorde eta landu bat ixuriz”.

1969an Euskal Herrira itzuli, eta Venezuelako hizkera jariotsuaz kontatzen dituen hemengo bi istorio, *El mar es una orilla muy larga* ipuina eta *Las Brujas de Sorjin* nobela ematen ditu Izagirrek bi kode desberdin horien salbuespentzat. Eta laburbiltzen du:

“Bi idazle batean beraz. Ez bata bestearen morroi. Ez elkarren itzultzaile. Ez bekaizti. Estilo eta gai desberdinak darabiltzatela biek. Esku bana hizkuntzako. Idazle bana mundu bitan, autonomo eta zehatz”.

Izagirrenari ezer eranstekotan, *idazle bana mundu bitan* horretako bi idazleen eta bi idazle horiek irudikatutako bi munduen argazkietako antzak eta desberdintasunak lirateke aztergai. Lana nekeza da (eta irriztagarria), konparazioa baitu oinarri. Jario literarioari erreparaturik, zilegi litzaidake esatea Venezuelako pertsonaien galeria, hango lurraldeari darion bero sapa, orduko ipuinen indar iradokitzailea *helduagoak* direla

euskaraz emandakoak baino. Bego esana. Baina ez da zuzena (eta bada gaiztoa ere): erkaketa horretan bi errealitate parekotzat jotzen dira Hegoamerikako espainolaren tradizio literarioa (nortasun propioaren sokari tiraka literatura espainolaren sokatira etengabe) eta euskalduna. Martin Ugaldek hona itzultitakoan aurkitu zuen euskara literarioaren baliagarritasuna ez zen Venezuelako bera, eta ez zen hango idazleen parekoa idazleok ematen genuen (eta dugun) maila, eta ezta gurdi honetatik tiratzeko orduan ezinbesteko garrantzia duten irakurleen sintonia ere. Hango pertsonaien galeria, telurismoa eta idarokizuna *helduagoak* badira, tradizio handi baten eraginez da, eta ez Martin Ugalderen borondate soilez. Eta andoaindarraren euskal sena literarioari erreparatzen badiogu, *ad intra* jokatu behar dugu irizpideetan, eta hark euskal literaturari egin dion ekarria aztertu. idazle-bokazioaren gardentasuna, ipuinaren autonomia, pertsonaien galeria, narrazioaren ikuspuntua, eta hori guztia ahularenganako begirunez emana (sufritzen duen gizakiarengandik beti hain hurbil).

### **Mamuxel handi batzuk balira bezala**

“Txori-sail bat igaro zen txioka hegoaldera.

”Beldurgarria da kanposantu bat egun txintan!

”Dena jaiotzera doan bat-batean hilobia besterik aldamenean ez ikusteak halako nahigabe izugarri bat ematen du.

”Halako batean, gudari talde, txapelgorri, txapelbeltz, alkandora urdin, militar, meztatik aterata baletzo bezala, hizketan.

”Zigarroak piztu, eta panteoi baten ondoan ordu erdi bat gutxienez egon ziren.

”Egun hori-gorria sortaldetik igotzen hasi zen.

”Eta halako batean, kamioi bat. Beste militar eta alkandora urdin mordo bat jaitsi zen bertatik, eta agindu horts gogor batzuk entzun genituen.

”Gero, amets bat balitz bezala!:

”Kapilatxoaren horma kontra gizonak (zortzi ziren) jarri, eta atzeratsuago, baina bertan, haserre gabe zeuden beste hamar bat gizonek:

”—Pan-Pan!\_

”Gizonak, mamuxel handi batzuk balira bezala, zapla!

”Alde batekoak erori beharrean, bestekoak erori izan baziren, berdin irudituko zitzaigun guri.

”Nor zen hango epaile?

”Nor eraile?

”Fusilak zituztenek al zuten arrazoin?

”Eta Jaungoikoa, non ote zen?

”Han inguruan ziren txori guztiek kabiak utzi, eta norabaitera ihesi joan ziren txio-txioka”.

(*Gizerailtza* ipuinetik hautatua)

### **Muga**

Gora-behera bitxitzat hartuko du askok, hainbatek ez dio, agian, inolako garrantzirik emango, baina Martin Ugalderen etxeko leihoak muga du ordutik ikusgai nagusi.

Bidasoaz beste egitea ez da Ugalderentzat erbestea, Unamunoren irudi famatuak (Hendaiatik *Espainiari* begira) besterik idaroki badezake ere. Bidasoa ibaiaren bokaleak amatasunez besarkatzen ditu bi ertzak bere altzo oparoan, eta besarkada horrek biziberritzen du egunero Ugalderen itxaropena.

### **Nobelagile**

Gerra zibilarekin zerikusi zuzena duten bi gai hautatu ditu Martin Ugaldek bere bi nobeletarako: sator modura bizi izan diren gerra ondorengo ezkutatuena (*Las brujas de Sorjin*) eta erbestealdi luze baten ondorengo itzulera (*Itzulera baten historia*). Teknikari dagokionez, ikuspuntuaren etengabeko joan-etorria azpimarratuko nuke gaztelaniazkoan, egunerokotasunaren hari narratzailea bigarrean (ipuinetan ederki landutako teknikak biak). Gaiari dagokionez, Ugalderen nobeletako erbesteratu horiek (satorren moduan ezkutaturikoa zein alde egin beharrean aurkitzen dena) iraganeko herriz beste egin badute ere, etorkizuneko herri baten itxaropenez, gauza jakina baita Martin Ugaldek atzera begiratzen duenean aurrea nola dantzatu erakusteko dela:

“Yo, al volver, no quería vivir del pasado, sino para preparar el futuro”.

### **Rikardo Arregi**

Euskal Herrira itzuli zenean, Rikardo Arregi izan zen agurtu ahal izan zuen lehendabizikoetako pertsona. Aitzin-topaketa adierazgarria, Ugalde bera antzematen hasita zegoena

pertsonifikatzen baitzuen Rikardo Arregik: euskalgintzaren panorama ez zen iada Ugaldek alde egiterakoan utzi zuen bezalakoa, euskal kulturari ezagutu zion iragan mitifikatuarekiko jarrera ere gaindituta zegoen, eta idazle gazteak nagusi ziren literaturgintzaren eremuan\_

### **Sariak**

*Un real de sueño sobre un andamio: El Nacional* egunkariak antolaturiko Narrazio Laburren Saria.

*Las manos grandes de la niebla:* Madrileko Premio Sésamo saria.

*El mar es una orilla muy larga:* Madrileko Café Gijón sarian finalista.

*Erregeetako izpiritu beltzarana:* Arabako Ignacio Aldecoa saria.

*Mugarri galduen itsumundua:* Irun Hiria.

*Itzulera baten historia:* Jon Mirande Saria.

Sari asko eta garrantzitsuak iazanagatik ere, Martin Ugaldek bat du gogoangarriena: Caracaseko *Eusko Etxea* berriaren inaugurapena zela, eta Jose Antonio Agirreren eskutik jaso ahal izan zuen urrezko domina *Gizerailtza* ipuinarengatik.

### **Simon Bolivar**

Askatasun pertsonalaren eta herrien askatasun-eskubideen aldeko eredutzat dauka Ugaldek Simon Bolivar. Sarritan irteten dira hari buruzko aipuak Martinen ahotik eta lumatik. Hari eskainiak ditu artikulu bat baino gehiago. Simon Bolivar du ardatz talai bitxi bezain interesgarri batetik (askatzailea bizi izandako etxeen perspektibatik) tajututako *Bajo estos techos* saioak.

Estimutan ditu, bada, *libertadorearen* garaiera politiko eta militarra. Estimutan du, baita ere, haren sendotasun kulturala. Horren adibidetzat gera bedi Ugaldek berak *Bajos estos texhos* saioan kontatzen duen Simon Bolivarren anekdota bat. Joaquin Mier gaditarraren etxean ostatu harturik, Bolivarrek etxeke liburuez galdetu omen zion. Mier jauna desenkusatu egin omen zitzaion, bere liburutegi apalaren lotsaz nonbait. Bolivarrek liburuei begirada azkarra bota, eta liburutegiari buruzko oneritzia agertu omen zion Mier jaunari:



—¡Cómo! Aquí tiene usted la historia de la humanidad: aquí está *Gil Blas*, el hombre tal cual es; aquí tiene usted al *Quijote*, el hombre como debiera ser.

### **Telurismoa**

Martinen Venezuelari buruzko ikuspegia, han girotutako ipuin eta idatzietan agertzen dena, guztiz telurikoa da, lurrari itsatsia dago, eta Martinen ipuinetako pertsonaiei ere telurismoa darie giza atal guztietatik.

“El hombre se paró.

“Al borde del camino, quieto, resignado, parecía una planta fija en la tierra. O un pelele. Se quitó despacio su sombrero de alas caídas.

“—¿Cojo pa’ las Minas de Pao o pa’ Sabaneta del medio? — se preguntó.

“Estaba de cara a los dos caminos. A sus pies yacía un saco agujereado y flaco, como desmoronado, pegado al polvo de la carretera. Así era también su ropa, o su desnudez. Los ojos grandes de alucinado abarcaron como una síntesis digerida todo el significado de esta trilogía simbólica del saco, el camino y sus plantas miserables de hombre pegado a su polvo. Después se volteó y se puso a escuchar un lejano ruido de motor”

*(El hombre se calló y dijo\_ ipuinetik)*

### **Unamuno**

*Ama gaxo dago* antzerki-lanak (Caracas, 1964) euskara du gai nagusi. Ugaldek ama gaxo baten moduan irudikatzen du euskara, eta liburuxka horretan garbi ageri da bi urte beranduago, *Unamuno y el vascuence* izeneko saioan, Unamunoren aurka garatuko duen *leitmotiv* nagusietako bat: nire hizkuntza (nire ama) gaixo egon daiteke, historia eta lustre handirik gabea ere izan daiteke, arazoak ere izan ditzake mundu modernora egokitzeko, baina arrazoi horiek aski al dira hizkuntza (ama) baztertu, baltsamatu eta hilobiratzeko, Unamunok euskararekin egin genezala eskatzen zigun bezala?

Salvatore Mitxelenak *Unamuno eta Abendats* saioa idatzi eta handik hamar urte doi Martin Ugaldek *Unamuno y el vascuence* idatzi zuen. Bi obren arteko paralelismoak handiak badira ere, Martin Ugalderenak, Mitxelenarenak ez bezala,

euskararen auzia du ardatz eta gai bakar. Distantzia geografikoa eta harreman kulturalak oro galerazten zituen hemengo giro politikoa kontutan harturik, harrigarriak dira Ugaldek dituen iturri dokumentalak, hango eta hemengo materiale asko eta asko erabiltzen baitu bere lanean.

Liburuaren hasiera-hasieratik harritzen gaituen elementu bat liburuaren beraren definizioa da: *Contra-ensayo* (Ugalderen ohiko jarrera izan da non dagoen eta zein asmo dituen abisatze hori). Guillermo de Torre-ren hitz batzuk baliatzen ditu bere saioaren tonu polemikazalea zurrizko: “\_para comprender a Unamuno no hay que acercarse a él con actitud incondicional, antes bien, con talante polémico, crítico, semejante al que él mismo adoptaba frente a los demás”.

Euskara guk geuk hil, baltsamatu eta lurpera genezala eskatzen zigun Unamunok euskaldunoi. Martin Ugaldek gaur ere aktualitaterik galdu ez duen Unamunoren kontrako erronka borondatetsu batekin amaitzen du bere saioa:

“Los vascos de nuestra generación estamos dispuestos a demostrar que la lengua vasca, además de tener gramática y ser capaz de crear literatura, es tan apta para su desarrollo como cualquier otra.

”Y este es el reto que aceptamos hoy a don Miguel”.

## **Venezuela**

Martinen Venezuelari buruzko lehendabiziko oroitzapenek txokolate-usaina dute iturri, *Nelia* edo markako txokolate-tabletetan zetozen kromoetako batean ikusi baitzituen lehendabizikoz Venezuela izena, Venezuelako itsasertzearen isla, Venezuelako ezaugarri nagusiak\_ Gero etorriko ziren eskolako hormetan zintzilikaturiko mapak eta geografiako ikasgaiak.

“Estas señales me llegaron al tiempo de otras incontables de mi primera escuela, y se me hubieran extraviado con las demás en el camino de crecer si después de la caída de Bilbao en junio de 1937 no hubiera comenzado la cruz del destierro”.

Ez da sekula jakiten bizitzak, beste norabide hipotetikoren bat harturik, zer nolako etekin eman lezakeen, baina kontua da Ugaldek Venezuelan aurkitu zuela Euskal Herrian inolaz ere arnastu ezin zuen sena artistikoa, hitzaren zentzu literarioa.

Euskaldunok baino ostatu atsegin eta erosoagoa eskaintzen omen diote venezolarrek irudimenari. Europak, Ugalderen ustez, mundu eginagoa dauka, baina Hegoamerikarren gizarteak oraindik ore homogeen bat osatu gabe daukenez, ametsek gordeleku gehiago dute hangoen eguneroko bizitzan. Denbora dute behaketarako. Ugaldek berak modu grafiko askoan laburbildu zuen hegoamerikarrek bizi duten denborari buruzko eroapen malgua:

“No hay relojes para medir el tiempo que componer, porque ¿quién gana al sol en éso?”.

Literaturarena ez da, beraz, begirada soil errutinatsua, ikusteko molde berezi bat baizik, eta molde hori bereganatu nahi izan zuen Ugaldek Venezuelan. Begi bereziak, paisaia jakin batean hazi eta edertutako hizkeraz paisaia horren berri emateko:

“Médanos de arena caliente, con su eterna brisa peinando cujíes y acariciando espinas de cactus y otras matas que nacen y mueren sin apenas conseguir despegarse de la arena”.

Belarri bereziak, bertakoek hazi eta edertutako hizkeraz bertakoen berri emateko:

“Visto desde arriba, no hay hombre grande. Las carreteras son ríos movibles de lata al sol. Quien ha forjado esa lata y la ha puesto a brillar es el hombre, ese puntico que corre en zig-zag sorteando los obstáculos que ha creado él mismo. Las rayas rectas que rompen la ciudad en pedazos las ha trazado el punto cuando se ha puesto a mover a una velocidad nueva.

”Pero hay caminos rectos que no conducen a ninguna parte”.

Eta bihotz berezia, bertakoen hizkerarekin bertakloen sufrimendua deskribatzeko:

“Los tres hombres percibieron la sacudida del mundo común de su andamio y midieron con ojos largos de miedo el camino sin huellas por donde se fue Camilo hacía un mes”.

Ugalderen begiek hango argia ikusten eta hango jendea ulertzen ikasi zuten. Horren lekukotzat hartu behar dugu Ugalderi buruz Caracas-eko *El Nacional* egunkariko Gillermo Meneses kazetariak idatzitakoa (seguru asko Ugalderi sekula bota dioten lorerik ederrena):

“Sus relatos me parecieron excelentes. Es curioso cómo se venezolaniza usted, y cómo, al mismo tiempo, guarda su fondo vasco”.

Venezuelatik itzulita gero ere, herri harenganako maitasuna gordetzen du Ugaldek. Eta maitasun horrek maitearen etorkizuna du kezka, Ugalderen ustetan Venezuelak ez baitu hain urte gutxitan jasotako aurrerapen tekniko eta kulturalak dijeritzeko betarik izan.

Eskrupulorik gabeko klase espekulatzailerik eta ustelduaren izurria erantsi omen behar zaio garapen azkarregiak sortarazten duen bertigoari. Horretaz hitz egiten duenean, Simon Bolivarren hitz batzuk etortzen zaizkio gogora Martin Ugalderi:

“Talento sin probidad es un azote”.

### **Zahartzaroa**

Martin Ugaldek batasun tematiko baten hariaz josiriko ipuin-liburuak maite ditu. Gerra garaiko oroiotzapenak batean, inmigrazioa bestean, telurismoa harako hartan\_

Zahartzaroa gogoan zuela idatzitakoak dira, berriz, *Mantal urdina* bildumako ipuinak. Caracasen zeuden Martinen gurasoak. Bertara joan, gaizki zeudela ikusi, eta berarekin ekarri zituen. Egokiera ezin hobea izan zuen bere gurasoen zahardadea ikusirik berea prestatzeko:

“\_Ba ote daki adinak hainbeste makurtu duen pertsonak zaharduratik zaharkeriara dagoen alde bereizten? Noiz den zaharkizunaren aberastasuna, ardoak hartzen duenaren gisakoa, eta ardoa, edo pertsona hori, noiz den zaharmintzerakoko bidean abiatua?” (*Mantal urdina*)

### **Zubigintza**

Martin Ugalderi behin baino gehiagotan egokitu zaio bitartekari-lana egitea, beti ere euskaldunon arteko gatazkak arintzeko ahaleginean: “Alderdikeriaitsuak uxatzen, lan polita dugu geure aurrean!”. *Ekin* gazte-taldeak, EAJ utzirik, bere bidea hartu zuenean. Edo arestiko glosetan ikusiak ditugun Euskara Batuari buruzko eztabaidan; eta *Egunkariako* sorrera-garaietako bidegurutzetan\_

Zubigintzaren aldeko hitzak entzun izan zaizkio beti Martin Ugalderi, eta andoaindarrak zubigintzan erre izan ditu bere

nekeak, euskaldunen sakabanaketaren kezka bizi izan baitu. Bere tratua samurra erizpideen trinkotasunarekin uztartzen dakien izakera emankorrek izango du horrekin zer-ikusirik:

“Ez dakit urte faltak edo urte soberak honetan zer ikusirik baduan. Dana dela, horregatik ez diogu guretako bakoitzak uste duenari hil arte eutsi behar. Besteekaz gauzak ikusi, aztertu eta erabakitzen ikasi behar dugu, eta erabaki horiek hartu eta gero amor ematen ere bai”.